

(coord.), *Sfântul Constantin cel Mare și Creștinismul: teologie, istorie și hagiografie în Bizanțul târziu*, Editura Mitropoliei Olteniei, Craiova, 2013, p. 249-264.)

Din punct de vedere ortodox, sunt de reținut cel puțin două aspecte: mai întâi, cercetarea lui Firolamo vedește un caracter schematic asumat. El însuși este nevoit să recunoască următoarele: dincolo de cortegiul de violențe și persecuții care însoțesc exercițiul oricărei puteri, inclusiv de factură creștină, puteau fi amintite chipurile a mii de asceți și pustnici care prin asceză, prin martiriu nesângeros, încercau să urmeze lui Hristos fiind fideli propovăduirii evanghelice, adică „privind crucea ca pe un izvor de inspirație, ce simboliza pentru ei suferința și umilința, nu fastul puterii” (p. 450). În al doilea rând, transformările expuse au afectat în măsură mai mare Apusul decât Răsăritul creștin. Aversul triumfător al crucii a triumfat aici prin asumarea fastului, a însemnelor de purpură, a practicilor de corupție simoniacă, până și în numele de „pontif”, care îl desemna inițial pe *sacerdos*, apoi de episcopul Romei.

Autorul vede în uciderea filosoafei păgâne Hypatia un simbol al procesului de transformare cunoscut de Biserică în secolul al IV-lea, prin așa-numitul „punct de cotitură constantinian”. Desigur, nu toți creștinii au devenit persecutori ai păgânilor, însă însuși faptul că s-a putut ajunge la „a ucide în numele lui Dumnezeu” ar trebui să ne pună pe gânduri pe noi toți... Mai ales că, în chip tragic, toți creștinii rămân cea mai persecutați adepți ai unei religii! (Tabloul discuțiilor la: <https://semneletimpului.ro/religie/libertate-religioasa/persecutie/batalia-pentru-cea-mai-persecutata-religie-din-lume.html>)

Ciprian Iulian TOROCZKAI

Martha C. Nussbaum, *Terapia dorinței. Teorie și practică în etica elenistică*, trad. S.G. Drăgan, Editura Humanitas, București, 2022, 573 p., ISBN: 978-973-50-7381-7

Profesor emerit al Universității din Chicago, autoare prolifică, Martha C. Nussbaum a abordat în cartea de față nu doar o temă de mare interes academic, ci și cu un impact existențial profund. Redescoperirea studiilor filosofiei elenistice s-a făcut trecându-se „dincolo” de figurile centrale ale „filosofiei antice”, Platon și Aristotel. Gândirea etică elenistică a cunoscut și alți reprezentanți străluciți, cum ar fi Epicur, Lucrețiu, Cicero, Seneca ș.a. Aceștia, subliniază autoarea, și-au asumat o „agendă terapeutică” – vizând emoțiile și pasiunile din viața fiecărui om (iubirea, frica, mila, mânia etc.) – prin care doreau să arate că doar prin cultivarea de-a lungul vieții a artei argumentației și a respectului pentru rațiune se poate atinge o viață bună. Astfel, ideea centrală a cărții este că studiul Antichității greco-romane, înainte de toate, are ca scop redescoperirea unei filosofii practice și plină de compasiune, care urmărește rezolvarea celor mai profunde nevoi și dileme ale oamenilor, cu intenția de a-i ajuta să scape de suferință și să prospere, la nivel individual și comunitar.

Arta argumentării, care i-a caracterizat pe filosofii antici, îi este specifică și autoarei. Pornind de la teoria stoică antică, ea creionează o teorie proprie a emoțiilor, evidentă și în alte lucrări ale sale (vezi *Unheavens of Thought* sau *Hiding from Humanity*). Tema centrală este că emoțiile sunt judecați – ceea ce duce la analiza fricii de moarte (cap. 6), a dragostei pătimăse (cap. 5 și 12), mâhnirii (cap. 10) sau mâniei (cap. 7 și 11). *Terapia dorinței* are

meritul nu doar de a sistematiza principalele elemente constitutive ale teoriei stoice, ci și de a reliefa implicațiile socio-politice ale acesteia. Fără a adera la cosmopolitism, Nussbaum este pe deplin convinsă de ideea îndatoririlor pe care le avem față de alții (de unde simpatia față de liberalismul politic).

Din dorința de a se demonstra că filosofia „își asumă rolul de medic al vieții oamenilor” (p. 513), cartea de față analizează, în complexitatea lor, unele „interogații fertile”. Acestea caută să dea răspuns la întrebări fundamentale privitoare la viața omului: ce este moartea, și suntem îndreptățiți să ne temem de ea? Ce forme de atașament față de lucrurile exterioare, nestatornice, sunt necesare vieții omenești ca să fie desăvârșită? Putem avea parte de aceste lucruri fără a eșua în nesiguranță și fragilitate? Câte incertitudini și nevoi poate îndura cineva fără ca integritatea și rațiunea sa practică să fie afectate? Este bine ca omul să iubească, dată fiind durerea pe care dragostea o poate pricinui? Virtutea însăși are nevoie de dragoste, iar în caz că nu, mai este ea suficientă pentru o viață împlinită? Societatea ar trebui să se întemeieze pe dragoste, nevoie și compasiune, sau pe respectul față de demnitatea rațiunii?

Cercetarea autoarei rămâne deschisă și în același timp necesară, întrucât poate aduce „roade bogate” pentru înțelegerea istoriei gândirii occidentale, pentru analiza morală, etica normativă și filosofia politică. De aici actualitatea sa: „Chiar și când ceea ce descoperim în textele elenistice ni se pare incomplet sau greși, în miezul lor există intuiții profunde, pe care trebuie să le cumpănim. Angajând un dialog respectuos și critic cu scrieri de seamă din istoria filosofiei, învățăm întotdeauna multe despre propriile noastre vederi, sau despre vederile pe care ni le-am putea forma. Filosofia elenistică se cuvine o parte centrală a acestui dialog” (p. 17-18).

În mod cert, opera lui Nussbaum constituie un important reper în cadrul acestui dialog. Ea nu este prima și nici singura care a subliniat că filosofii antici nu țineau predici, nu realizau exerciții intelectuale *per se*. Scopul lor era unul mai profund – acela de a modela eu-l. Pentru filosofia elenistică (în special cea stoică) filosofia reprezenta un ansamblu de *techniques du soi*, care le oferea celor dornici o „artă de a trăi” (*biou téchne*). În acest sens, scrierile profesoarei de la Chicago le continuă și corectează pe cele ale lui E.R. Dodds (*Grecii și iraționalul*, trad. Catrinel Pleșu, Polirom, Iași, 1998), aflându-se pe linia lui M. Foucault și mai ales P. Hadot. Acesta din urmă a accentuat dimensiunea existențială, experiențială a actului filosofic (vezi mai ales *Filozofia ca mod de viață. Convorbiri cu Jeannie Carlier și Arnold I. Davidson*, trad. Adrian Cotoră, Humanitas, București, 2019). Prin intermediul lui Montaigne, Hadot a (re)descoperit faimoasa definiție platoniciană, conform căreia a filosofa înseamnă a te pregăti pentru moarte. Textele filosofice antice nu sunt caracterizate de ordine și claritate absolută; dar, fără a fi desăvârșite din punct de vedere al logicii formale, ele sunt relevante pentru scopul lor formativ, nu pur informativ (p. 99). Dialogurile filosofice reprezintă așadar „experiențe de gândire” sau, altfel spus, exerciții despre „cum să gândim”. (Pe de altă parte, filosofia ca pregătire pentru moarte nu este un fapt echivalent cu a refuza lumea aceasta. Dimpotrivă, a te pregăti pentru moarte înseamnă tocmai să te pregătești pentru a trăi cu adevărat. Cu cuvintele lui Hadot, să depășești „eul parțial și părtinitor”, să te ridici la o „perspectivă de sus”, la o „perspectivă universală”.)

Recenzii

În concluzie, sintetizăm în chiar cuvintele Marthei C. Nussbaum în ce constă valoarea studiului său asupra filosofiei etice elenistice, precum și actualitatea acesteia ca model peren de a filozofa: „Școlile filosofice elenistice din Grecia și Roma – epicureicii, scepticii și stoicii – concepeau, toate, filozofia ca pe un mod de a aborda cele mai dureroase probleme ale vieții umane. Membrii lor vedeau în filozofie un medic animat de compasiune care prin meșteșugul său putea tămădui multe tipuri de suferință umană. Și practicau filozofia nu ca pe o tehnică intelectuală separată bună să-ți etalezi istețimea, ci ca pe o artă angajată într-ale lumii care se ia la trântă cu nefericirea umană. Drept urmare, își concentră atenția asupra unor chestiuni de însemnătate cotidiană și presantă pentru oameni – frica de moarte, iubirea și sexualitatea, mânia și agresivitatea – teme de care uneori curentele filosofice mai puțin angajate fug ca fiind multe prea încurcate și personale. Școlile filosofice elenistice abordau aceste probleme așa cum se iveau ele în viața oamenilor obișnuți, acordând o vie atenție vicisitudinilor vieții și soluțiilor necesare și suficiente pentru a le ameliora. Pe de o parte, exponenții lor rămâneau în deplină măsură filozofi, promovând discursul bine argumentat, clar, comprehensiv și rigoarea cerute îndeobște filozofiei, în tradiția reflecției etice care-și are (în Occident) obârșia în figura lui Socrate. (Sub acest aspect, aceste școli erau opuse religiei populare și magiei.) Pe de altă parte, faptul că se concentră intens asupra stării dorinței și gândirii ... îi determinau să caute o nouă înțelegere, mai complexă, a psihologiei umane și să adopte strategii complexe – interactive, retorice, literare – menite să le permită o intervenție eficientă în problemele pe care izbutiseră să le înțeleagă. În orizontul acestor preocupări, membrii școlilor elenistice au elaborat noi concepții despre exigențele de rigoare și precizie proprii filozofiei” (p. 29-30).

Ciprian Iulian TOROCZKAI